

TOPLUMSAL DEĞİŞİM İZLEMİNE KATKI OLARAK SAYISAL VERİLERLE YÜZ YIL ÖNCEKİ ÜSKÜDAR

Bedri Mermutlu

Giriş

İstanbul ilinin en eski yerleşim yerlerinden biri olan Üsküdar, Osmanlı yönetimi zamanında da gereken ilgi ve önemi görmüş, kervansaraylar, büyük camiler, külliyeler inşa edilerek şehirsal unsurların üst düzeyde karşılık bulduğu bir ilçe olmuştur. Üsküdar çeşitli yönleriyle ele alınmaya devam eden ve bu ilgiye daha uzun yıllar cevap verecek birikim ve yetenekte olduğuna inandığımız bir şehirdir.

Osmanlı devletinin son zamanlarında fakat henüz büyük savaşlar ve yıkımlarla yüz yüze gelinmediği bir tarihte, 1913 yılında, elimize ulaşan sayısal veriler ışığında Üsküdar ilçesinin toplumsal durumunu ve konumunu ele almanın iki yönlü bir anlamı olacağına inanıyoruz: Bir, I. Dünya Savaşı, İstanbul'un işgali, Kurtuluş Savaşı şartlarının yıkıcı etkilerini henüz yaşamamış bir son devir Osmanlı şehri olarak Üsküdar'a bakmak; iki, günümüzden tam yüz yıl öncesinin bir yerleşim birimi olarak Üsküdar'a bir asır sonrasında bakmak.

Zamanın İstanbul Belediyesince İstanbul şehrine dair hazırlanan istatistik bilgilerden Üsküdar ile ilgili olanlarından elde ettiğimiz sayısal veriler 1913 yılı Üsküdar'ının resmini çizmemize yardımcı olurken bir yandan da bugünümüzün Üsküdar'ıyla karşılaştırmamıza *resmen* bir makyas olacaktır. İlçenin şehirsal unsurları sayısallaştırılırken mutlaka sayıya girmeyen, kaybolan bir taraf daima bulunsa bile kişisel hatıralar, gazete sayfalarında kalmış geçmiş zaman haberleri, fotoğraflar, genel tarih bilgileri bu açığı nispeten kapatacak unsurlar olarak elimizin altında bulunacaktır. Sayısal verileri nihayet bir iskelet ya da iskele olarak düşünmemiz onlardan yararlanmamızı hiç olmasa bir ölçüde biçimlendirerek çerçevemizi bize belirleyecektir.

Elde edilen sayısal veriler aslında Üsküdar ilçesiyle sınırlı olmakla birlikte konuyu soyut seviyede bırakmamak amacıyla yer yer o tarihteki diğer ilçelerle ve

İstanbul geneliyle, kimi yerlerde de günümüz Üsküdar'ı ile karşılaştırmalar yapılmıştır. 1913 tarihine ait diğer ilçelerle ilgili verilerde yine İstanbul Şehremaneti Beledî İstatistiği verilerinden yararlanılırken günümüz Üsküdar'ıyla ilgili sayısal bilgilerde Üsküdar İlçe Belediyesine ve Üsküdar Kaymakamlığına ait elektronik sayfalardan yararlanılmıştır.

İdari taksimat

Üsküdar ilçesi 1913 yılında 11 semt ve 40 mahalleden ibarettir. Çoğu yüz yıl sonra da aynı adlarla devam etmekte olan bu 11 semt şunlardır: Büyük Çamlıca, Tophanelioğlu, İcadiye, Kızlarağası, İnadiye, Doğanclar, Üsküdar, Açık Türbe, Şemsipaşa, Salacak, Selimiye. Bu tarihte tüm İstanbul'daki mahalle sayısı 569'dur. (1329 İM: 20-21)

Nüfus

1913 yılında İstanbul'un toplam nüfusu 855. 515 iken Üsküdar ilçesinin nüfusu 62.328'dir. Bu nüfusun 32.637'i erkek, 29.691 kadındır.

Aynı yılda en kalabalık ilçeler olarak Beyoğlu ile Suriçi İstanbul yer alır. Beyoğlu ilçesinin nüfusu 334.344, Suriçi İstanbul nüfusu 332.835'tir. Üsküdar bu iki ilçeye göre yaklaşık beşte bir oranında bir nüfusa sahip olup diğer ilçelerin nüfusları daha düşüktür. Üsküdar'dan sonra en kalabalık ilçe 41.712 nüfusuyla Bakırköy'dür. O yıllarda Kadıköyü'nün nüfusu 30.132 olarak tespit edilmiştir. Bu ilçelerin arkasından 26.466 nüfusla Yeniköy, 17.191 nüfusla Anadolu Hisarı, 10.507 nüfusla Adalar ilçeleri gelmektedir.

Beyoğlu yakası tüm olarak 1913 yılında en kalabalık ilçe olmakla birlikte Fatih ve Bayezid ilçeleriyle İstanbul yakası Beyoğlu yakasına yakın bir nüfus miktarıyla en kalabalık ikinci bölgeyi teşkil etmektedir. Aynı yıl Anadolu yakasının en kalabalık ilçesi olarak Üsküdar'ı görmekteyiz. Boğaz'ın Rumeli yakası ilçesi olarak Yeniköy ilçesinin nüfusu Anadolu yakası ilçesi olan Anadoluhisarı ilçesi nüfusundan o tarihte de yüksek olarak karşımıza çıkmaktadır. (1329 İM: 9)

1945'e kadar 60.000 nüfusun üzerine çıkmayan Üsküdar ilçesi 1950'de 70.000, 1960'da 100.000 nüfusa ulaşmıştır. Üsküdar ilçesinin en hızlı nüfus artışını yaşadığı dönem 1980-85 aralığıdır. Yeni nüfus eski iskân alanlarında yoğunlaştığı gibi yeni iskân bölgelerinin açılmasına da neden olmuştur.

Mevcut Üsküdar ilçesi sınırları çerçevesinde değerlendirildiğinde yüz yıl sonra Üsküdar nüfusunun 550.000'i aşarak 1913 yılı toplam İstanbul nüfusunun yarısını çoktan geçtiği görülecektir; fakat 1913 yılında Üsküdar ilçesinin nüfusu toplam İstanbul nüfusunun 1/13'ü iken yüz yıl sonra -13. 666.000 olan İstanbul nüfusuna göre- bu oran yaklaşık 1/25'e inmiştir. Ancak bu orana inmenin asıl nedeni genişleyen şehir alanında yeni yerleşim yerlerinin nüfusu çekmesi olduğu kadar kısmen

de zaman içinde Üsküdar ilçesinden koparak ayrı ilçeler teşkil eden veya komşu ilçelere katılan bölgelerin bulunmasıdır.

1913 yılında Üsküdar ilçesinde meydana gelen doğum miktarı 529, ölüm ise 677 olup (1329 İM: 71) tespit edilen ölüm nedenlerini gösteren sayılar şöyledir:

Verem: 83, Tifo: 21, Çocuk Havalesi: 30, Doğumdan zayıflık: 12, Yetersiz beslenme: 29, Dizanteri: 26, Kızamık: 5, Kızıl: 4, Nefes darlığı: 60, Kalp: 140, Ölü doğum: 11, İntihar: 2. (1329 İM: 100-103)

Din ve Mezhep

Oranlar değişik olsa bile 1913 yılı Üsküdar ilçesinde İstanbul'da yaşayan hemen her din ve mezhebe mensup insana rastlamak mümkündür: İslam, Musevi, Ermeni Katolik, Rum Ortodoks, Rum Katolik, Latin Protestan, Bulgar, Keldani, Süryani, Kıpti, Ecnebi. (1329 İM: 65)

İkinci kademe seçmenlerinin (müntehib-i sâni) Üsküdar ilçesindeki sayısı 21 olup sadece İslâmlarla Ermeniler arasında bölüşülmektedir. Buna göre 19 İslâm, 2 Ermeni müntehib-i sâni kontenjanı bulunmaktadır. Oysa en kozmopolit ilçe olan Beyoğlu ilçesinde hem bu sayı hem de dağıldığı milletler çok daha fazladır: İslâm, Ermeni, Musevi, Rum ve milel-i saire. (1329 İM: 463)

Meslekler

İlçede iş yapan diğer esnaf ve ticaret kollarına bakılacak olursa 10 kitapçı, 20 sarraf, 31 elbiseci, 30 fesçi, 120 terzi, 450 tütüncü, 10 muhallebici, 200 manav, 700 bakkal, 15 sobacı, 16 pasta ve şekerleme dükkânı, 42 lokanta ve birahane, 300 kahvehane ve çaycı, 13 salhane, 15 tuhafiyeye mağazası, 80 mobilyacı, 80 sütçü dükkânı, 150 meyhanenin Üsküdar ilçesinde faal oldukları görülür. (1329 İM: 32, 344)

Üsküdar sahillerinde en çok rastlanan balık türleri Kefal, İlyarya, Gambot, Lüfer ve Çinekoptur. (1329 İM: 268)

Toplam on sekiz fırından sadece biri Türk fırınıdır; diğer fırınlardan üçü Musevi, on dördü ise Rum tebaa tarafından işletilmektedir. Aynı tabloya komşu Kadıköy ilçesinde de rastlamak mümkündür. Orada da on yedi fırından biri Türk, ikisi Musevi, diğerleri de Rumlara aittir. (1329 İM: 178)

Üsküdar'ın çarşı ve pazar mahalleri Uncular Caddesi, Gülfem Hatun Mahallesi, Atlamataşı, Batpazarı gibi yerlerdir. Batpazarı her gün, pazar yerleri ise senede 60 defa kurulmaktadır. (1329 İM: 323)

Alışveriş, imalat ve diğer ticari işlerin yapıldığı ve aynı zamanda odaların yer aldığı ismi bilinen hanlar mevkileri itibariyle şu şekilde tespit edilmiş bulunmaktadır:

Vapur İskeleyi: Koltuk Hanı, Sarraf Hanı, Feyzullah Hanı

Yenicami Caddesi: Zincirli Han, Hacı Ali Ağa Hanı, Balıkçioğlu Hanı, Budak Hanı, Abdullah Ağa Hanı

Akarçeşme: Mumcu Han

Yeniçeşme Caddesi: Arpacı Hanı, Yağcı Hanı, Ahır Odaları

Atpazarı Caddesi: Tombul Ali Ağa Hanı, Tahir Efendi Hanı

Doğancılar: Ali Efendi Hanı

Selamsız Caddesi: Yağhane Hanı, Kilise Hanı

Selamsız Karakolhanesi arkası: Ahır Odaları, Geyikçi Hanı

Karacaahmet Caddesi: Tavukçu Hanı

Toptaşı Caddesi: Kireçhane Odaları, Hoşkadem Hanı

Salacak Caddesi: Kahvepınar Odaları (1328 İM: 35)

Sağlık ve sosyal hizmetler

1913 yılında İstanbul'da toplam 32 hastane bulunurken Üsküdar'da üç hastane bulunmaktadır. Kadıköyü'nde de hastane sayısı Üsküdar'la eşit fakat eczane sayısı daha fazladır. Üsküdar'daki 16 eczaneye karşılık Kadıköyü'nde 23 eczane yer almaktadır. (1329 İM: 186)

Ancak yüz yıl sonra Üsküdar'da faaliyet gösteren eczane sayısı 255'i aşmış, dokuz üniversite ve devlet hastanesi, 48'i Özel Hastane ve Poliklinik, 30'u Sağlık Ocağı olmak üzere toplam 87 civarında sağlık noktasına ulaşılmıştır.

1913 yılı Üsküdar ilçesi dâhilindeki maden suyu kaynakları Büyük ve Küçük Çamlıca, Libade, Çınardibi, Bulgurlu ve Kayışdağı mevkieinden elde edilmekte olup 14 maden suyu satış noktası bulunmaktadır. (1329 İM: 178)

Yardıma muhtaç kişi sayısı Üsküdar ilçesinde 44 olduğu halde bu sayı komşu Kadıköyü'nde, nüfus oranına uygun biçimde, 21'dir. Üsküdar Belediyesi tarafından bu muhtaç kesime sağlanan aylık yardım toplamda 1560 kuruştur. Kadıköyü'nde de aşağı yukarı aynı nispette bir yardım yapılmaktadır: 830 kuruş. (1329 İM: 453)

İlçede üç Polis Merkezi, 10 Polis noktası bulunmaktadır. (1329 İM: 196)

1913 yılında Üsküdar ilçesinde meydana gelen yangınlarda 25 hane ve dükkân yanmıştır. (1329 İM: 238)

Eğitim

Evkafa ait okullar hariç olmak üzere 1913 yılında Üsküdar'daki mektepler ve sayıları şöyledir:

İptidai: 2, Rüştüye: 2, İdadi (Sultani): 1, İnas Rüştüyesi: 2

Ecnebi Okulları:

İptidai: 1, Erkek Rüştüye: 1, Kız Rüştüye: 3

Üsküdar ilçesinde toplam beş kız mektebi, yedi erkek mektebi eğitim vermekteyken aynı yılda İstanbul'da toplam 21 İptidai, 34 Rüştüye, 7 İdadi, 3 Yüksek Okul bulunmaktadır. (1329 İM: 130-131)

İstanbul genelinde toplam öğrenci sayısı 26.177 iken Üsküdar ilçesinde 769 kız, 908 erkek öğrenci olmak üzere 1677 öğrenci öğrenim görmektedir. (1329 İM: 141)

Yüz yıl sonra Üsküdar ilçesi 85 İlköğretim Okulu, 41 Ortaöğretim Okulu, 15 Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi ve muhtelif fakülteler ve devlet üniversitesi ve özel üniversiteler olmak üzere yüksek öğrenim seviyesinde okullara sahiptir.

1913 yılında Üsküdar ilçesinde dört büyük medrese faaliyet halindeydi. Bunlar Valide-i Atik, Mihrimah Sultan, Şemsi Paşa ve Ahmediye medreseleriydi. (1328 İM: 23-24) Aynı yıl İstanbul genelinde yer alan medrese sayısı 184'dür. Bir yıl sonra (1914) Darülhilafetilaliyye Medresesi adı altında toplanarak yapılacak düzenlemede bu medreselerden 81'i kadro dahiline alınacak ve diğerleri kadro dışı bırakılacaktır. Bu sırada Üsküdar medreseleri Darülhilafetilaliyye Medresesi Taliye Birinci sınıflarına tahsis edilecektir. (Kütükoğlu, VIII/507)

Amtsal, sosyal ve kültürel yapılar

1913 yılı Üsküdar ilçesinde üçü selâtin camii olmak üzere toplam 34 cami ve mescit, 10 türbe, altı medrese, dört kilise, üç sinagog, dört kütüphane, 33 mektep, bir tiyatro, bir sinema, 38 han, 13 hamam, beş hastane, 13 darüssınaa, beş kıraathane, 20 karakol bulunmaktadır. İstanbul toplamında 742 apartman binası tespit edildiği halde bu tarihte Üsküdar'da herhangi bir apartman binası tespit edilmiş görünmemektedir. (1329 İM: 31) Beyoğlu'nda sekiz, Kadıköyü'nde bir kafeşantan ve konser salonu bulunduğu halde Üsküdar ilçesinde herhangi bir kafeşantan ve konser salonu henüz yoktur. Üsküdar'daki bir sinemaya karşın Beyoğlu'nda 14, Kadıköyü'nde dört sinema; Üsküdar'daki bir tiyatroya mukabil Kadıköyü'nde dört tiyatro bulunmaktadır. (1329 İM: 344-345)

İstanbul'da toplam 20 meydan sayılmışken Üsküdar'da tek meydan olarak İskele Meydanı bulunmaktadır. (1329 İM: 61)

Yüz yıl sonra Üsküdar'da dini yapı olarak 117 Cami ve mescit, sekiz Kilise, iki Sinagog; sosyal ve kültürel yapılar olarak üç tiyatro, iki sinema (5 cep sineması), 10 kültür ve sanat merkezi, iki müze, 12 kütüphane yer aldığı görülmektedir.

Dergâhlar

Üsküdar'ın kültürel ve dinî hayatında önemli mekânlar olarak yer alan fakat günümüzde artık var olmayan kurumsal yapılar olan dergâhlardan söz etmeden geçmek doğru olmaz. Yüz yıl önceki İstanbul'da faaliyette bulunan 259 dergâhtan 49'u Üsküdar ilçesinde yer almaktadır. Bu dergâhlar, ait oldukları tarikatlere göre şöyle sınıflandırılabilir:

Sekiz Nakşi Dergâhu (Hacı Tahir Baba, Selimiye, Kabusra Baba, Selim Baba, Tembel Hacı Mehmed, Alaca Minare, Özbekler, Afgani Kalenderhane dergâhları),

Yedi Kadiri Dergâhu (Halim Kelim Dede, Yarımca Baba, Avnizade, Kartal Baba, Hindî Feyzullah Efendi, Ahmed Keşfi, Cedit Hacı Dede dergâhları),

On yedi Halveti Dergâhu (Nasuhi, Safveti, Saçlı Hüseyin, Atik Valide, Feyzullah Efendi, Raufi, Ümmi Ahmed Efendi, Hüdayi, Bandırmalı, İskender Baba, Ali Fenari, Selami Ali Efendi, Acıbadem, Selami Efendi, Devati Muzaffer Efendi, Osman Efendi dergâhları) ,

Bir Mevlevi Dergâhu (Üsküdar Mevlevihanesi),

Yedi Rufai Dergâhu (Rufai Asitanesi, Şeyh Edhem Efendi, Şeyh Nuri Efendi, Hüseyin Efendi, Şeyh Celaleddin, Hattat Şeyh Abdurrahman, Şeyh Mahmud dergâhları),

Bir Sa'di Dergâhu (Fethi Efendi Dergâhu),

İki Şabani Dergâhu (Nalçacı Halil Efendi, Çamlıcalı Mehmed Efendi dergâhları),

Dört Bedevi Dergâhu (Fethi Baba, Bedevi, Bedevi, Bedevi),

İki Bayrami Dergâhu (Etyemez, Bezcizade dergâhları). (1328 İM: 18-22)

Günümüzde bu tekke binalarının bir kısmı yok olmuş, bir kısmı camiye tahvil edilmiş, bir kısmı ise yeniden onarılmaya çalışılmaktadır.

Belediye Bütçesi

1913 yılı hesaplarına göre Üsküdar Belediyesinin gelir tablosundaki gelir kalemleri ve miktarları şöyledir:

Temizlik rüsumu: 140.748 (kuruş)

Aydınlatma rüsumu: 133.911

Araba-otomobil rüsumu: 59.284

İhtisap gelirleri: 47.226

Harçlar: 63.462

Ruhsatiye: 86.676

Diğer gelirler: 61.715

Kantar rüsumu: 44.628

Maruf sular: 111.595

Munzam rüsum: 23.421

Kira gelirleri: 720

Deniz hamamları: 4000

TOPLAM: 778.770 (kuruş)

Belediyenin gider tablosu ise şu kalemlerden meydana gelmektedir:

Temizlik malzemesi: 76.788 (kuruş)

Kira: 24.650

Yakacak: 4926

Su: 14.184

Şehrayın: 669

Beklenmeyen: 5870

Mefruşat: 31.754
 Aidat-ı tahsiliye: 7939
 Tedfin-i fukara: 5050
 Sıhhiye: 42.654
 Müteferrik: 26.277
 Kırtasiye ve matbuat: 4631
 Emlâk vergisi: 736
 Giyecek: 570
 Tulumba harcamaları: 2137
 Kondüktör ücreti: 10.636
 İnşaat: 141.436
 Devreden borç: 55.521
 TOPLAM: 463.014 (kuruş) (1329 İM: 454-455)

Sonuç

İstanbul'un eski ve hareketli bir ilçesinin yüz yıl öncesini sayılar çerçevesinde de olsa yeniden okumak hem tarihsel çevre bilincinin pekişmesine hem de zaman içinde gerçekleşen değişimin daha iyi görülmesine yardımcı olacaktır. 1913 yılının bir asır sonrasına denk gelen içinde bulunduğumuz 2013 yılı anlamlı bir rastlantı teşkil ederek bu eski zaman okumasını daha önemli hale getirmiş olmaktadır. Yüz yıl sonrasından baktığımız Üsküdar'ın kimi yerlerinin "yerinde yeller estiği", kimilerinin değişerek, kimilerinin çoğalarak varlığını devam ettirdiği, kimi mekân ve oluşumların ise tamamen yeni olduğu görülmektedir.

Henüz tipik ve karakteristik bir son zaman Osmanlı şehri olduğu tarihte Üsküdar'ın çekilmiş olan 1913 tarihli bu fotoğrafını, imparatorluk devletinin yıkılıp ardından işgal döneminin, nihayet kurtuluşla birlikte Cumhuriyet rejimi ve inkılaplarının, modernist darbelerin, birçok siyasi ve sosyal çalkantıların içinden geçerek ulaştığı yirmi birinci yüzyılın kıyasında elimizde bulunan fotoğrafıyla yan yana koymaya çalıştık. Rakamlar her alanda büyümüştür şüphesiz. Çünkü Üsküdar büyümüştür. Ama Üsküdar büyürken kaybolmakta mıdır? Üsküdar'ı kaybetmemek için onun eski zaman fotoğraflarına sık sık bakmak zorunda olduğumuz anlaşılıyor.

Kaynaklar

- 1329 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası, Şehremaneti İstatistik Şubesi, Matbaa-i Arşak Garoyan, Dersaadet, 1330.
 1328 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1329.
 Mübahat Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi", *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, ss. 507-508.
www.uskudar.gov.tr
www.uskudar.bel.tr